

ПРОБЛЕМА ВИОКРЕМЛЕННЯ ТА ІНТЕГРУВАННЯ ФОРМ ЖИТТЄЗДІЙСНЕННЯ ЛЮДИНИ У СВІТІ

(Тринадцяте зібрання авторської наукової школи
професора Анатолія Фурмана)

Ірина РЕВАСЕВИЧ

Copyright © 2015

УДК 141.2

Iryna Revasevych
**THE PROBLEM OF SINGLE OUT AND INTEGRATION
OF FORMS LIFE-IMPLEMENTATION OF HUMAN IN THE WORLD**

17–19 лютого 2015 року у стінах Тернопільського національного економічного університету відбулося Тринадцяте зібрання представників наукової школи професора Анатолія Фурмана на тему “Проблема виокремлення та інтегрування форм життєздійснення людини у світі”, що узагальнило наукові, експериментальні і досвідні напрацювання колективу однодумців у соціогуманітаристиці. Метою даного науково-методологічного заходу було опрацювання базових концептів і тематизмів наукової школи у форматі процедур проблематизації, програмування, здійснення і рефлексії колективної мислєдїяльності та професійного методологування. Відповідно до вищевказаних рамкових умов організаторами зустрічі були поставлені такі завдання: 1) *проблематизувати* наявний філософсько-психологічний матеріал на предмет форм, способів і каналів життєздійснення людини у сучасному світі; 2) *спрограмувати* процедури виокремлення та інтегрування засадничих форм ковітальної присутності та особистісної самореалізації людини у кризовому суспільстві; 3) *здійснити* мислєнєві проєкції на площину колективної теоретичної свідомості головних форм життєздійснення людини як онтофеноменальних даностей з їх наступним знаково-схематичним об’єктивуванням як продуктів чистого мислєння; 4) *відрефлексувати* методологічний потенціал циклічно-вчинкового підходу до пізнання форм, способів, засобів та інструментів життєздійснення людини як суб’єкта соціального повсякдення, особистості професійної діяльності, індивідуальності повноцінного вчинення та універсуму самотворення. Змістове наповнення методологічної сесії забезпечили представники професорсько-викладацького складу кафедри психології та соціальної роботи ТНЕУ, науковці НДІ методології та економіки вищої освіти, аспіранти, управлінці та інші запрошені гості. Серед активних дійових осіб були: доктор економічних наук, директор Науково-дослідного інституту інноваційного розвитку та державотворення ТНЕУ О.В. Длугопольський; доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку у бюджетній та соціальній сфері ТНЕУ, президент аудиторської фірми “Тер Аудит” М.Р. Лучко; доктор психологічних наук, професор, академік АН вищої школи України, головний редактор журналу “Психологія і суспільство”, голова Тернопільського обласного осередку Соціологічної асоціації України, голова ГО “Інтелектуальний штаб громадянського суспільства”, завідувач кафедри психології та соціальної роботи ТНЕУ А.В. Фурман; кандидат психологічних наук, доцент, докторантка НПУ ім. М. Драгоманова Я.М. Бугерко; кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та соціальної роботи, завлабораторією психологічної служби ТНЕУ Т.Л. Надвичина; кандидат психологічних наук, доцент, старший науковий співробітник, доцент кафедри психології та соціальної роботи, в.о. директора НДІ МЕВО ТНЕУ О.Є. Фурман; науковий співробітник і вчений секретар НДІ МЕВО ТНЕУ Ю.В. Москаль, Н.О. Колісник; кандидати філософських наук (професор та доценти кафедри психології та соціальної роботи ТНЕУ) О.С. Моршаківа, О.М. Рудакевич; кандидати психологічних наук М.Б. Бригадир, А.Н. Гірняк, Л.З. Ребуха, І.С. Ревасевич, С.К. Шандрук, О.Я. Шаюк; кандидати економічних наук Т.Й. Буда, О.Б. Мельниченко; викладачі кафедри психології та соціальної роботи ТНЕУ А.В. Барладин, В.С. Біскуп; здобувачка НДІ МЕВО ТНЕУ І.В. Теслюк та інші.

Відкриття науково-методологічної сесії розпочалось із привітання директора НДІ інноваційного розвитку та державотворення ТНЕУ **Олександра Володимировича Длугопольського**, котрий відзначив неабияку інтелектуальну потужність та соціокультурний потенціал чинної наукової школи, яка впродовж багатьох років успішно займається колективною миследіяльністю і професійним методологуванням під керівництвом провідного науковця України *проф. Анатолія Фурмана*. Він висловив сподівання на те, що інноваційні напрацювання дослідницького колективу, здобуті у соціогуманітаристиці, можна буде успішно застосувати і в економічній науці та побажав присутнім належної оцінки їхніх творчих досягнень.

Із вітальним словом до присутніх звернувся давній прихильник наукової школи професор **Михайло Романович Луцко**. Науковець зазначив, що він, як сертифікований аудитор, є прихильником “мови цифр”. Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського представила на додатковому інтерфейсі Google Академія інформаційно-аналітичну систему “Бібліометрика української науки”, що призначена для надання суспільству цілісної картини стану вітчизняного наукового середовища, презентації його галузевої, регіональної та відомчої структури, можливість більш зручнішого пошуку профілів науковців. Сервіс Google Scholar “Бібліографічні посилання” дозволяє вченим оприлюднювати результати своїх інтелектуальних напрацювань у вигляді так званих бібліометричних портретів, де представлена сфера їхньої наукової діяльності, впорядковані списки публікацій, індекси та діаграма цитувань, коло наукових інтересів тощо. У цілому бібліометричний портрет можна розглядати як візитівку вченого в Інтернеті. Отож, скориставшись даним сервісом, приємно констатувати, що h-індекс Гірша професора А.В. Фурмана у системі Google Scholar становить 13, відтак за рейтингом Анатолій Васильович займає третє місце в університеті, а серед гуманітаріїв – перше. Окрім того, всі учні і послідовники ідейного натхненника чинної наукової школи також займають певну нішу в науці, а сам дослідницький колектив одностайно уже переріс у школу професійної майстерності. На завершення Михайло Романович сказав: “Анатолій Фурман любить повторювати, що поганий той учитель, учні котрого залишаються лише уч-

нями. Тому бажаю, щоб Ваші наступники Вас переросли”.

Учасники зібрання заслухали вступне слово лідера наукової школи професора **Анатолія Васильовича Фурмана**, котре центрувалося навколо генези основоположних форм уприваження наукового знання як зрілих епістемологічних конструктів і водночас як унаочнених показників поетапного розвитку науки як надскладної сфери духовно зорієнтованого суспільного виробництва. Далі, здійснивши короткий огляд логічної реконструкції розвитку науки із позиції сьогодення крізь призму чотирьох наукових революцій [див.: Генеза науки як глобальна дослідницька програма: циклічно-вчинкова перспектива // Психологія і суспільство. – 2013. – № 4. – С. 18–36], дослідник детально зупинився на методологічному обґрунтуванні достатніх умов ефективного функціонування наукової школи (лідер, науковий підрозділ, системна освітня робота, методологічні семінари, періодичне видання), характеристикі її структурно-рольової організації (керівник, наступники, учні, прибічники). Окремо була підкреслена виняткова значущість у постанові наукової школи опонентського кола у взаємодоповненні його двох сегментів – професійного (локально-ділового) і соціокультурного, цивілізаційного (глобального) [див.: Типи наукових шкіл та умови їх ефективного функціонування // Психологія і суспільство. – 2014. – № 3. – С. 11–29]. У підсумку Анатолій Васильович висловив сподівання, що триденна методологічна сесія чинної наукової школи стане взірцем плідного професійного методологування. Останнє – це надскладна та багатопредметна миследіяльність, котра, процесно формулюючи і розв’язуючи системні проблеми, рефлексивно охоплює всі типи мислення, займається розробкою нових схем мислення, діяльності, миследіяння та здійснює розвиткову проблематизацію ситуацій і забезпечує їх розв’язання шляхом створення й удосконалення засобів спільної діяльності, нарешті вона пов’язана з розширенням функціональних меж свідомості, для чого продукуються спеціальні засоби. Ось чому методолог-професіонал мислить, рефлексує, організовує дослідження у різних ситуаціях конкретно-історичного вітакультурного простору. Адже методологія – ширша від науки, оскільки ставить своїм головним завданням навчити людину невласного їй. Як говорив Г.П.Щедровицький:

“Мислити для людини – не природно. Думки до неї приходять, але мислити – це не людська справа. Якби вона це вміла, то була б Богом...” Відтак, майбутнє століття – це століття методології, а головна професія майбуття – методолог.

Засадничу доповідь на тему “Свідомість як інтегральна форма життєвої екзистенції людини” виголосили професор **Анатолій Васильович Фурман** та доцент, старший науковий співробітник **Оксана Євстахіївна Фурман**. Доповідачі презентували присутнім три досконалі мислесхеми та контурно окреслили окремі смислові штрихи свого дослідження.

Перша мислесхема стосувалася розгляду особистості як психодуховної сутності, котра характеризується земними речами (психіка, тіло) і вічними (душа і дух). Психіка – це земне творіння. За В.А. Роменцем, проблема душі є головною проблемою людської культури. Психіка, цитуючи далі відомого українського мислителя, завдяки опосередковуванню тілесного і духовного, бачить сама себе через зовнішній світ, вона і є душа, що освітлює темний невидимий світ буття, причому зсередини як його самобачення і самопізнання, а тому кожна людина – храм Бога Живого. Свідомість – це ліхтарик усередині людини, а увага – зосередження свідомості. Дух-ніщо (темрява), за Гегелем, творить природу, людську душу і повертається до себе... У чистому вигляді особистості немає, є людина як психодуховна система. Соціогуманітарні науки у 90% послуговуються теоретичними конструктами. На повісті денній постання методології як мегатенденції розвитку світової культури.

Друга мислесхема стосувалася існування людської свідомості у земному часопросторі. Час – це фундаментальна складова усієї відображувально-поведінкової взаємодії людини з навколишнім світом, а тому реально існує часова організація психіки, яка охоплює діапазон від відчуттів до особистості. На уявному горизонті часопростору розрізняють минуле, теперішнє, майбутнє і небосхил вічного. Як підкреслила О.Є. Фурман, винятково важливу роль у становленні людини як одухотвореного богоподібного творіння відіграє вічне, котре задає, хоча й недосягну, систему координат земного життя. Саме завдяки вічному кожна соціально зріла особа у вітакультурному форматі свого акме має шанс суб’єктивно відштовхуватися не від потенційно можливого чи імовірно досяжного майбутнього, а від неможливого, недосяжного, непізнаного, а відтак

позапросторового і позачасового, тобто такого, що немає ані простору, ані часу. Часова організація психіки функціонує у процесі безпосередньо й опосередковано пережитого часу. В опосередкованому часі все йде навпаки: від майбутнього через теперішнє до минулого. Отож виникає своєрідний часообіг. Коли ми звертаємося за допомогою в теперішньому, то посилаємо імпульс у цей часовий проміжок. А якщо запитуємо про щось у минулому чи майбутньому, то там й отримуємо допомогу, а не в теперішньому часі. Час – це жива субстанція, зазначила доповідачка, тому його потрібно поважати. Коли ми вживаємо словосполучення “вбити час”, то ображаємо його і шкодимо передусім собі. Якщо людина займається творчою, позитивною справою, то час розтягується, а коли негативною, то хроноси (*хронос* з грецьк. – час) витікають з неї. Наукова робота – це спосіб продовження життя. Коли ми у справі – все встигаємо, а коли ні – не встигаємо нічого.

Третя мислесхема відображала етапи рамкового інтенціювання свідомості як психодуховної данності. Свідомість, як відомо, існує не взагалі, а “тут-і-тепер”. Відтак, зазначив А.В. Фурман, кожна людина обмежена певним часопростором. Свідомість не лише відображає світ. Людина означає, переживає, надає смислу діяльності. Формою оприявлення свідомості постає знання. Свідомість у теперішній миттєвості – це ембріон життя.

Змістово-логічним продовженням засадничої доповіді став виступ доцента **Ярослави Миколаївни Бугерко** на тему “Духовність людини як об’єкт-суб’єктна даність філософсько-психологічного пізнання”. Вона охарактеризувала духовність як феномен, що має багатовимірну природу, складність котрого пов’язана із подвійністю людського буття. Спираючись на теорію С. Франка, що розглядає людину як місце зустрічі і схрещення двох світів – об’єктивної дійсності та первинної реальності, доповідачка констатувала, що психофізична організація особи (її тіло, тілесне життя, зовнішній пласт душевного життя) належить об’єктивній дійсності, а психодуховна даність є проявом (інтенцією) первинної реальності. Ця подвійність – не дуалізм, не внутрішня роздвоєність, а саме двоєдиність. Повнота буття особистості виявляється через співучасть в обох світах. Існування людини не лише інтенційне, а й трансцендентне, оскільки духовне життя ви-

ходить за межі об'єктивної дійсності. Розвиток філософії та психології у XX столітті підтвердив фундаментальні положення про те, що: а) протилежність суб'єкта й об'єкта має *відносний* характер; б) не існує абсолютних критеріїв, за якими можна відрізнити один елемент цієї опозиції від іншого. Будь-який, здавалося б, суб'єктивний духовний феномен усередині духовної реальності людини є об'єктивним феноменом. Протиставлення суб'єкта та об'єкта виникло як результат панування у філософії парадигми *предметно-сутнісного розуміння природи* буття. Встановлення зв'язку між такими суб'єкт-об'єктивними предметностями досягається шляхом *редукції* або суб'єкта до об'єкта, або ж об'єкта до суб'єкта. Наслідком такої редукції є розчинення однієї із сторін в іншій. Матеріалізм і суб'єктивний ідеалізм об'єднує однаковий засіб, за допомогою якого здійснюється редукція як в одному, так і в іншому випадку – це *логіко-дискурсивна* процедура доведення зв'язку цих протилежностей (суб'єкт та об'єкт), яка здійснюється у суто *епістемологічному* вимірі антропобуття, не враховуючи ноетичного і ноологічного (духовного) виміру людини. На кожному новому етапі свого розвитку наука отримувала імпульс для переформулювання своїх принципів та висновків завдяки переорієнтації з одних видів знання на інші. Так, Платон і Декарт орієнтувалися на *теоретичний* аспект знань; Аристотель і Бекон – на *емпірико-споглядальний*, у науці XVII–XVIII століть чітко проявилось прагнення до об'єктивності, створення онтологічних картин світу, у XIX–XX – зросла роль суб'єктивного чинника дослідження, а під завісу минулого століття у постнекласичній науці – врахування ціннісно-цільових настановлень ученого, створення особистісного (неявного) знання. Відповідно до зазначених тенденцій змінюються і дослідження духовного світу людини, що, зокрема, знаходить відображення у поняттях: починається з “душі людини” (Античність), перетворюється в напівмістичний “дух людини” (Середні віки), заміняється “свідомістю людини” (Новий час), пізніше відкривається “психічна реальність” (некласична наука), яка доростає до поняття “духовна реальність”, опрацьовуваного в теперішній час. Сучасна наука, підсумувала Ярослава Миколаївна, формує нові методологічні підходи до аналізу буття і сутності людини, спираючись на розуміння природи особи як *людини духовної*. У філософії таким напрямом досліджень

є ноологія (методологічну основу якої становить поєднання здобутків феноменологічного підходу із філософсько-антропологічним осягненням природи духовності), у теології – агіотерапія (терапевтичне богослов'я), у психології – християнсько зорієнтований підхід.

Не менш змістовною виявилася доповідь доцента **Олени Степанівни Морщакової** на тему “*Культура і революція: динаміка зовнішніх та внутрішніх складників*”. “Культура” походить від латинського слова “cultura” – обробіток, виховання, розвиток. Першопочатково цей термін означав обробку землі, її культивування з метою отримання врожаю. В подальшому відбулося розширення його змісту: культурою стали визначати також процеси обробки матеріалів природи у різноманітних ремеслах, процеси виховання та освіти людини. Розвиток уявлення про культуру у філософському дискурсі здійснювався від ототожнення культури зі всім, що створене людиною, до аналізу людської активності, завдяки якій твориться надприродна сфера суспільного повсякдення; від безоцінкового розгляду культури як особливої форми буття до витлумачення її як винятково позитивної цінності; від розуміння культури у лоні цивілізаційного розвитку соціальної пам'яті осіб, спільнот і людства в цілому до обґрунтування її діалогічно-творчого призначення як важливого чинника соціально-значущої творчості. Різноманітність поглядів на сутність і зміст поняття “культура” характерна і сучасній культурології. Американські вчені А. Кребер і К. Клакхон, дослідивши на початку 50-х років минулого століття існуючі культурологічні концепції, виявили всезростаючий інтерес науковців до цього категорійного поняття. Наприклад, якщо, за їх підрахунками, з 1871 до 1919 року було запропоновано лише сім визначень культури, то з 1920 до 1950 було вже 157 визначень цього поняття. Пізніше кількість зібраних науковцями дефініцій досягла 257 і з того часу зросла приблизно вдвічі. Чим можна пояснити таке розмаїття тлумачень? Насамперед тим, що культура репрезентує глибину та невичерпність людського буття, всі аспекти взаємозв'язку людини зі світом. Соціальна революція, як стверджує доповідачка, – це радикальна зміна суспільного повсякдення, спосіб переходу від однієї суспільно-економічної формації до іншої, більш прогресивної, корінний якісний переверт у всій соціально-економічній структурі

соціуму. Саме вона є найрадикальнішим способом вирішення суспільних проблем. Це той випадок, коли наявні засоби та методи себе вичерпали і не дають очікуваних змін у суспільстві.

Справила позитивне враження на присутніх й аргументована доповідь доцента **Марії Богданівни Бригадир** на тему *“Методологія соціального проектування: процедури і продукти”*. Вона зазначила, що сучасність глобалізованого світу потребує використання проектних та програмних форм мислення. Еволюція дослідницьких спроб та способів вивчення довкілля, його ефективної організації саме дійшла до точки виникнення відмінних від попередніх форм пошукової активності. Традиційні погляди на науку, які здійснюються в межах позитивізму в сьогоденні довели свою неспроможність та недовірність при обґрунтуванні явищ та процесів. Зокрема, Г.П. Щедровицький указує, що наука завжди обмежується предметом і методом дослідження, визначити які часто неможливо та недоцільно, натомість першозасадовості набувають цілі і цінності (для чого і заради чого здійснюється дослідницький пошук). Наука, будучи особливою історично перехідною формою організації знань і мислення, поступається місцем мислєдїяльності. Саме остання вільно конкурує із відомими раніше формами організації знання, починає все більше утверджуватися в теорії, методології та практиці культурної організації довкілля. Її застосування забезпечує гармонійне поєднання систематизованого, накопиченого різноаспектного досвіду функціонування різноманітних явищ у соціокультурному просторі. Відбувається переорієнтування дослідницького пошуку із вузько обмеженого, об'єктно-предметного, до широкого, поліаспектного, цілісно-ціннісного. Тому доречне використання потенціалу проектування. Сьогодні така форма організації мислення та діяльності є ще не достатньо поширеною, проте вона має високий потенціал використання, тому що поєднує теорію, методологію, практику, досвід. Сьогодні соціальна сфера, культурне життя суспільства слабко регулюються правом, до того ж через відсутність доцільних соціально-економічних механізмів неефективно скеровується державою та недержавними організаціями. Традиційно діяльність соціальної сфери в Україні організовується через комплекс соціальних програм, соціально-економічний ефект яких має відобразитися на підвищенні

якості життя громадян і суспільства в цілому. Як засвідчує багаторічна діяльність Міністерства соціальної політики України щороку відбувається зубожіння населення. Причина такої ситуації полягає у тому, що відсутній системний аналіз проблем та невизначені шляхи їх вирішення. Тому доречним і виправданим є використання соціального проектування, яке довело свою ефективність у досвіді функціонування соціально зорієнтованих та економічно розвинутих країн світу. Щоразу появу проектувальної діяльності пов'язують із потребою виходу за стандартні умови, за ситуацію, тобто коли не вистачає традиційної організації наявного знання. І це закономірно, адже проект охоплює жорсткість організаційної структури та м'якість стосовно взаємодії з наявним соціальним контекстом й із ситуаційним розумінням стану справ.

Доповідачка підсумувала, що на сучасному етапі становлення та розвитку України актуальності набуває проблема повноцінності соціально-економічного розвитку держави, результати якого мають забезпечити зростання добробуту як громадян та держави в цілому. Саме використання соціальних проектів як організаційних форм майбутніх реформ дасть змогу реалізувати гуманістичні спрямування соціальної політики в реалії соціуму. Це досягається завдяки поєднанню у проектуванні жорсткості встановлених цілей (вони є чіткими, безкомпромісними) і м'якістю механізмів їх впровадження (враховуються ментальні особливості, своєчасність втілення інновації, готовність громадян і т. ін.). Результати сконструйованих змін першочергово відображаються у ціннісному полі, набуваючи акмеологічного значення, вони стають нормами та правилами, в майбутньому попереджаючи виникнення проблем, на вирішення яких були спрямовані.

Другий день науково-методологічної сесії розпочався із доповіді доцента **Андрія Несторовича Гірняка** на тему *“Визначення категорійно-понятійного поля емоційної напруженості”*. Відомо, що у швидкозмінних умовах життя часто проявляється нестійкість нервової системи, котра не завжди спроможна витримати потужні та тривалі подразники. Межові збудження і гальмування підвищують інтенсивність і гостроту емоційних реакцій, посилюють загальний нестабільний емоційний фон. Такі переживання залишають у психіці особливий “афективний” слід травмувального досвіду. Отож подібні реакції (різкі зміни

настрою, переходить від екстази до депресії і навпаки, наростання загального збудження і послаблення усіх видів умовного гальмування) можуть виникати за незначних причин, і навіть безпричинно. Відтак ситуативні емоції можуть переходити у стійкі емоційні стани і закріплюватися як характерні риси особистості. Таким чином, емоційна напруженість є однією з причин надмірної запальності чи нервовості, глибокого переживання невдач, нерішучості, невпевненості у своїх силах чи замкнутості. Крім того, межові емоції здатні блокувати інтелектуальний план і провокувати розрядку у вигляді активного виплескування емоцій (гніву, люті, страху), за якого значно утруднюється адекватний чи раціональний вихід із ситуації.

Теоретико-методологічним підґрунтям піднятої проблематики, на думку доповідача, є теорія О.М. Леонтьєва про взаємозв'язок емоцій і діяльності, уявлення про форми психічної напруженості (В.Л. Маршук, М.І. Дяченко), концептуальні положення про емоційну напруженість (Г.Ш. Габіреєва, Н.І. Наєнко, М.С. Неймарк, Н.М. Пейсахова, Д.М. Узнадзе) та її вікові особливості (С.О. Озерова, Т.П. Свищунова), теорія О.І. Захарова про особливості проявів емоційної напруженості залежно від статі дитини тощо. Аналіз творчих доробків науковців показав певну змістову відмінність та синонімічну підміну засадничих термінів, а відтак спричинив потребу детального розгляду їх сутнісних особливостей. У підсумку було з'ясовано, що *психічна напруженість* – емоційно негативний і переважно деструктивний психічний стан, зумовлений передчуттям несприятливого для суб'єкта розвитку подій. Він може виникати в умовах конфлікту, новизни, неясності, заплутаності тієї чи іншої життєвої ситуації та в інших екстремальних значущих для особистості умовах. Цей стан супроводжується тимчасовим зниженням стійкості психічних, психомоторних процесів і падінням працездатності внаслідок дії негативних чи надмірних психогенних впливів. Виокремлюють декілька *станів* психічної напруженості: страх (побоювання, боязнь, переляк, жах), тривогу (стан ситуативної тривоги і тривожність як риса особистості), стрес/дистрес, фрустрація тощо. Розмежовують такі *різновиди напруженості*: соціальна, психічна, особистісна, емоційна, операційна тощо. Андрій Несторович сформулював визначення *емоційної напруженості* як психічного стану,

котрий характеризується загальним нестабільним емоційним фоном, супроводжується негативними (не завжди повно усвідомленими) очікуваннями та передують вивільненню межових емоційних переживань, зумовлених оцінковим емоційним ставленням до результатів та умов перебігу здійснюваної діяльності. Для більш детального змістового наповнення даного концептуального уявлення доповідач рефлексивно окреслив *функції, причини та ознаки* цього специфічного психічного стану. Насамкінець, щоб емоційна напруженість як ситуативний психічний стан не закріпився у стійку рису особистості, потрібно розробити *програму психологічної корекції емоційної напруженості*, що була б спрямована на розвиток адекватної самооцінки, опанування особистістю методами самоконтролю і саморегуляції та гармонізацію її емоційної сфери загалом.

Доцент **Тетяна Лонгінівна Надвинична** презентувала власний науковий доробок на тему "*Моделі і схеми профілактичної роботи психологічної служби університету*". Аналіз та оцінка досвіду становлення і розвитку психологічної служби ВНЗ дали підстави констатувати, що й досі немає оптимальної моделі її функціонування у царині вищої освіти. Аналогічна модель середньої загальноосвітньої школи не може бути запозичена, оскільки має низку фундаментальних відмінностей, пов'язаних головним чином із двома моментами: по-перше, завдання, зміст та освітні технології життєдіяльності у ВНЗ є на порядок складнішими і, по-друге, психолог працює з молоддю, тобто із дорослими людьми, де кожна особистість має свій проблемний комплекс життєздійснення, не кажучи вже про більш складний у психодуховному умістовленні внутрішній світ студентів і викладачів. Доповідачка зазначила, що дефіцит ґрунтовних психологічних знань у людини, відсутність внутрішньої культури дуже часто стає причиною різних внутрішньоособистісних та міжособистісних конфліктів. Психологічна служба, хоч і неспроможна їх зліквідувати повністю, усе ж здатна мінімізувати психологічну некомпетентність особи, тому має бути невід'ємною частиною будь-якої сучасної освітньої системи. Основна мета її діяльності у ВНЗ – сприяння професійному становленню й особистісному зростанню студентів, забезпечення їхньої психологічної захищеності, підтримка і зміцнення психічного здоров'я, створення сприятливих соціально-психологічних умов

освітньої діяльності і буденного життя, індивідуального саморозвитку і психокультурної самореалізації.

Ще однією доволі складною проблемою діяльності фахівців психологічної служби ВНЗ, зауважила *Тетяна Лонгінівна*, є психопрофілактика, котра залишається найчастіше незатребуваною в установі та порівняно з іншими видами діяльності менш наповнена реальним психологічним змістом. Психопрофілактична модель передбачає роботу за такими напрямками: – адаптація (студентів – до умов навчання у ВНЗ, і професорсько-викладацького складу – до умов професійної діяльності); – створення сприятливого соціально-психологічного клімату; – формування ціннісно-сислової сфери особистості; – актуалізація процесу самопізнання і саморозвитку суб'єктами освітньої діяльності індивідуальних особливостей своєї особистості; – розвиток саморегуляції та адаптивних форм копінг-поведінки в умовах стресових ситуацій тощо. У підсумку доповідка презентувала та методологічно обґрунтувала теоретичну модель етапів діяльності психологічної служби університету через канали свідомості і самосвідомості студентів як суб'єктів, особистостей, індивідуальностей та універсумів їхнього навчання у ВНЗ за розвитково зорієнтованого кредитно-модульного освітнього циклу (за концепцією А.В. Фурмана).

Наступну доповідь на тему “*Базові моделі психокультури економіки*” виголосила доцент **Ірина Степанівна Ревасевич**. Поняття “психокультура” запроваджене професором А.В. Фурманом у 2001 році для пояснення до того незбагненого – органічно й змістовно безперервного – зв'язку між культурою як багатоманітним моделям людської життєактивності і психологією як сферою мислєдіяльності всіх і кожного. Воно трактується автором як надважливий пласт суспільної реальності, котрий пояснює внутрішньогрупові та міжгрупові особливості перебігу життєактивності (у формах поведінки, діяльності, спілкування, вчинку), допомагає зрозуміти те, чому окремі індивіди, групи чи спільності вчиняють так, а не інакше, обґрунтовує відмінності у їх мотивації, світосприйнятті, установках, ціннісних орієнтаціях, психосмислових інваріантах. У подальших дослідженнях науковець виокремлює *психокультуру як концентр вітакультурної методології*, подає засадничі мислєсхеми її вимірів, типів і детермінант та окреслює змістовий формат останньої у ракурсі суспіль-

ної реальності, соціогуманітарної науки, навчальної дисципліни і соціальної практики.

Доповідка запропонувала присутнім власне дослідження психокультурної організації економічної сфери в контексті вітакультурної парадигми у системі наукового пізнання (за концепцією А.В. Фурмана), котра постає як надважливий пласт суспільної реальності, що передбачає досягнення економічного успіху завдяки врахуванню внутрішнього психодуховного світу кожної людини як універсуму. Для кращого розуміння особливостей психокультури економіки було розкрито її сутнісний зміст як онтологічної реальності, феноменологічної даності, гносеологічної дійсності та ноуменальної сутності. У цьому контексті актуальним завданням наукового пошуку стало створення категорійної матриці психокультурної організації економічної соціосистеми, яка дала змогу виявити глибинні зв'язки між основними світоглядними універсалами економіки. Презентована категорійна модель з допомогою низки філософських категорій (загальне – особливе – одиничне – конкретне – універсальне) дозволяє прослідкувати відношення між економічними поняттями у вертикальній, горизонтальній та діагональній площинах. Кожен аспект дослідження економіки постає доцільним стосовно відображення вагомого значення аналізованої реальності, внаслідок чого отримано 12 матрично пов'язаних типів кватерної організації економічного знання. Окрім того, як зазначила Ірина Степанівна, у контексті вітакультурної парадигми було виокремлено систему основоположних категорій *психокультури економіки*. За основу дослідження було використано: 1) світоглядні універсали вітакультурної парадигми (Дім, ковітальна спільнота, культурне тіло, духовна аура); 2) класифікацію психологічних “видів” людини О. Донченко (людина державна, корпоративна, економічна, самоактуалізована); 3) три модуси світу, запропоновані Ролло Меєм (світ навколо, світ близьких людей, світ самості) і доповнені світом трансценденції, котрий передбачає вихід за межі буття, щонайперше за межі конкретної ситуації; 4) архетипові елементи людського Я (Ми-зібрання, Я-групове, Я-автономне, Ми-духовне); 5) часові характеристики (минуле – теперішнє – майбутнє – вічне); 6) універсальні економічні цінності (економічні блага, вартісність, корисність, ціннісність); 7) основні аспекти людяності Гана де Віта (життєва мужність, співчуття, життєва радість,

ясність розуму). На завершення доповідачка охарактеризувала різновиди кодуєчих систем економіки, що формовиявляються через генетичний, культурний, соціальний і психокультурний коди.

Доволі пізнавальною була доповідь доцента **Лілії Зіновіївни Ребухи**, котра мала назву *“Сутність соціогуманітарного знання і методологічна процедура конфігурування”*. Її розпочато із визначення терміна “знання” В.Л. Абушенком: у “Новітньому філософському словнику” зазначено, що “знання – це селективна, упорядкована, певним способом (методом) отримана, відповідно до певних критеріїв (норм) оформлена інформація, що має соціальне значення і визначається саме як знання окремими соціальними суб’єктами і суспільством в цілому”. Доповідачка запропонувала увазі присутніх мислесхему, що описує характеристики істинності знання (за Е. Тоффлером): 1) *консенсус* як загальна згода у спірних питаннях щодо визначення істинності знання, котра характеризується відсутністю заперечень та досягається у результаті врахування думки всіх сторін; 2) *несуперечливість* як окремий факт про окремі знання, що не суперечать іншим науковим фактам, які вважаються істинними; 3) *авторитетність* як риса загальноприйнятої істини, котра заснована на авторитеті з винятково утвореним явищем – авторитетом авторитету; 4) *довговічність* як властивість знань зберігати істинність і виконувати значущі функції впродовж тривалого часу, перевірка істинності знань заснована на віці самої істини. Далі Лілія Зіновіївна методологічно обґрунтувала цілі систематизації, поєднання та співорганізації знань (за Г.П. Щедровицьким) задля використання їх у практичній діяльності, трансляції і навчання юних поколінь, створення багатоаспектної картини досліджуваного об’єкта і побудови та організації наукового предмета. Насамкінець вона сформулювала вимоги до формування наукового знання, розроблені А.В. Фурманом (формально-логічне описання наукового знання, відбір методів та інструментарію, критеріїв для оцінювання істинності та способи долучення до тієї чи іншої теорії) і запропонувала мислесхему фундатора наукової школи щодо складових науки, співвідношення котрих нагадує мотрійку [див.: Фурман А.В. Категорійний профіль наукової школи // Психологія і суспільство. – 2014. – № 2. – С. 23–39]. Із

наведеної теоретичної схеми очевидно, що наука – це та сфера пізнавальної творчої діяльності, яка вимагає безперервного творення ідей, принципів, гіпотез, методів, теорій, парадигм, дослідницьких програм навколо головного осереддя – повновагомого категорійного ладу, якого, на жаль, поки що немає у наявному тезаурусі здобутих людством знань.

Завершальним науково-методологічним доробком другого дня зібрання став виступ викладача **Віталія Степановича Біскупа** на тему *“Категорія “соціальне”: методологічний аналіз змістовлень”*. Доповідач зазначив, що інтерес до означеної проблеми зумовлений як мінімум двома причинами: ідейно-теоретичними та практично-прагматичними. За перших звернення до даного поняття сформоване новітніми змінами, які можна спостерігати у сучасному світі. Мовиться про “смерть соціального”, переорієнтацію комунікації із суб’єкт-суб’єктної взаємодії на віртуальність взаємовідносин, зміни у розумінні світобудови як від прямолінійної спрямованості (дерево) до розгалуженої (ризом). Дослідження природи соціального має і практичний сенс. В останні роки на всіх рівнях системи управління загострився інтерес до розуміння сутності цієї категорії. Від цього залежать визначення таких понять, як “соціальна сфера”, “соціальна держава”, “соціальна політика”, “соціальне управління”, “соціальна допомога”, “соціальна робота” тощо. Отож, підсумував Віталій Степанович, варто обрати прості і зрозумілі орієнтири для з’ясування сутнісних ознак соціального. Він презентував присутнім мислесхему розгляду “соціального” як категорійного поняття методологічного аналізу (охоплює генетичний, семантичний, дихотомічний, компаративний і субстанційний аналізування) і як теоретичного конструкту (соціальне як тотожність біологічному, як масовидність, як надбудова, як якісно відмінні форма функціонування живої матерії і як фантазія). Відтак на основі поданих моделей було створено дихотомічну матрицю “соціального”, котра фіксує його відмінності від інших реальностей, причому як природних, так і штучних, створених людьми, та охоплює такі дихотомічні пари: 1) соціальне – природне; 2) соціальне – біологічне; 3) соціальне – індивідуальне; 4) соціальне – культурне; 6) соціальне – асоціальне; 7) соціальне – соцієтальне; 8) соціальне – економічне; 9) соціальне – політичне.

Третій день Тринадцятого зібрання наукової школи професора Анатолія Фурмана розпочав професор **Сергій Костянтинович Шандрук** із доповіддю на тему “*Моделі професійної креативності та їх методологічний аналіз*”. У сучасній науковій літературі креативність визначається як діяльність, кінцевим результатом якої є створення якісно нового продукту, такого, який вирізняється неповторністю, оригінальністю та суспільно-історичною унікальністю. Доповідач підкреслив, що суть креативності полягає у здатності людини продукувати неординарні та нестандартні ідеї, уникати в мисленні традиційних схем, оперативно ставити і знаходити способи розв’язання проблемних ситуацій і проблем. Концепція креативності як універсальної пізнавальної творчої здатності набула популярності після відомих праць Дж. Гілфорда, в основу якої покладена тривимірна модель структури інтелекту: матеріал – операції – результати. При цьому автор описує шість параметрів креативності: здатність до знаходження і побудови проблеми; спроможність до генерування великої кількості ідей; здатність до продукування різноманітних ідей; спроможність відповідати на подразники нестандартно; здатність удосконалювати об’єкт, додаючи деталі; уміння розв’язувати проблеми, тобто здатність до аналізу і синтезу. Подальшим розвитком цієї програми стали дослідження Є. Торранса, котрий під креативністю розуміє здатність до загостреного сприймання недоліків, прогалин у знаннях, дисгармоній тощо. За його концепцією творчий акт поділяється на сприймання проблеми, пошук розв’язку, виникнення і формулювання гіпотез, їх перевірку, модифікацію і знаходження результату. Однією з останніх за часом створення є так звана “теорія інвестування”, запропонована Р. Стернбергом і Д. Лавертом. З її позицій креативною є така людина, котра прагне і здатна купувати ідеї за низькою ціною і продавати за високою. Креативність, на переконання науковців, передбачає здатність іти на розумний ризик, готовність долати перепони, внутрішню негативну мотивацію, толерантність до невизначеності, спроможність протистояти думкам навколишніх і т. ін. Піднімаючи питання про передумови розвитку творчої особистості, О.М. Матюшкін свого часу диференціював такі її компоненти: домінуюча роль пізнавальної мотивації, дослідницька творча активність, можливість досягнення оригінальних рішень, прогнозування здатності до створення

ідеальних еталонів. Натомість, на думку Н.М. Гнатко, процес формування креативності складається з кількох етапів і супроводжується оволодінням особою соціально значущою діяльністю спочатку шляхом наслідування, далі від нього до самостійної творчості, що відбувається через особистісну ідентифікацію зі зразком творчої поведінки інших і має принаймні два рівні функціонування особистісної креативності – потенційний та актуальний.

Сергій Костянтинович підсумував, що креативність – це здатність особистості до створення нового в духовному чи матеріальному вимірах життя, це основа розвитку економіки, важливий фактор створення суспільства знань, а тому й обов’язковий атрибут компетентності і професійної майстерності. Розвиток професійної креативності студентів передбачає максимальну орієнтацію на проблемно-творчий характер освітньої діяльності, надбання ними власного творчого досвіду. Для цього кожен наступник покликаний максимально свідомо і самостійно вивчати як навчальний матеріал, так і освітній зміст, забезпечуючи свій різнобічний розвиток і самоформування себе як креативної особистості. Серед існуючих технологій та форм підготовки найбільш продуктивними у розвитку професійної креативності студентів є проблемно-пошукові, дослідницькі, модульно-розвивальні та імітаційно-ігрові освітні технології. Вони забезпечують підготовку креативних фахівців, які мають навички наукової діяльності, самостійного аналізу можливостей використання досягнень науки і практики, безпосередньої продуктивної участі у роботі колективу професіоналів. Якість освіти в майбутньому повинна визначатися саме здатністю для розвитку нетрадиційного мислення, вміння адаптуватися і згодом змінювати соціальне довкілля за законами добра, істини, краси, толерантності.

Завершальним акордом методологічної сесії стала доповідь викладача **Анни Володимирівни Барладин** на тему “*Моделі і концепції самоставлення особистості у філософсько-психологічному дискурсі*”. Епіграфом виступу став відомий вислів М.О. Бердяєва: “Таємниця особистості, її виключності нікому не зрозуміла до кінця. Особистість людська є більш таємничою, аніж світ. Людина – мікрокосм і містить у собі все”. За сучасних умов розвитку суспільства, наголосила доповідачка, проблема самосвідомості та самоставлення особистості набуває особливої гостроти, тому її дослідження розпочнемо з онтологічного та феноме-

нологічного аспектів. *Онтологія* – це вчення про буття, або про те, що є насправді. І якщо однією з основних сутнісних онтологічних форм активної взаємодії людини з довколишнім світом є пізнавальна діяльність, то відповідна форма активності, спрямована у внутрішній світ, до власного Я, постає як її самопізнавальна діяльність. Ключовим питаннями філософії є відношення свідомості до буття, а відтак можливості, які надає людині свідомість, відповідальність. Як зазначав С. Рубінштейн, свідомість – інстанція, котра відображає світ і водночас породжує його. Відображення і породження – це дві основні функції свідомості чи відносини, які поєднують свідомість людини і світ. Він розглядав свідомість як виражене ставлення суб'єкта до світу, як можливість його самовизначення.

Самосвідомість виникає у процесі розвитку свідомості особистості. За етапами того, як вона реально стає самостійним суб'єктом, людина усвідомлює свою самостійність лише через відносини з оточуючими людьми, досягаючи самосвідомості через їх пізнання. Самосвідомість – не тільки рефлексія себе, а й переосмислення власного життя. Людина є не тільки суб'єктом діяльності та пізнання, а й суб'єктом власної мислєдіяльності. Особистість постає тільки там, де починається самопізнання і вперше з'являється потяг до свідомого оформлення свого Я самодіяльним шляхом.

Феноменологічний підхід у психології, котрий ще називають гуманістичним або перцептивним у розумінні природи людини, виходить із вражень суб'єкта, а не з позиції зовнішнього спостерігача, тобто вивчає, як індивід сприймає самого себе. Цей підхід пояснює неподільність поведінки і Я-концепції на основі дослідження суб'єктивного поля сприйняття. До сучасних наукових здобутків відносимо модель позитивно-гармонійної Я-концепції людини О.Є. Гуменюк (Фурман), що містить такі компоненти: когнітивний (Я-образ), емоційно-оцінковий (Я-ставлення), вчинково-креативний (Я-вчинок) та спонтанно-духовний (Я-духовне). Таким чином, Я-концепція поєднує у собі пізнавальні й інтелектуальні можливості суб'єкта, афективну складову (оцінки та емоції), вчинково-діяльнє і, нарешті, спонтанно-духовну, завдяки якій особа пізнає себе через вищі вияви любові, віри і творчості, знаходить сенс життя. Причому динамічна цілісність Я-концепції підтримується її системоутворювальним четвертим

компонентом, джерела якого приховані у глибинах несвідомого.

Беручи за основу модель позитивно-гармонійної Я-концепції людини О.Є. Гуменюк (Фурман), Анна Володимирівна запропонувала мислєсхему класифікації базових процесів самосвідомості (самопізнання, самостворення, саморегуляція, самотворення). *Самопізнання (Я-образ)* є найпершою ланкою й вихідною засадою існування і прояву самосвідомості, коли людина приходить до певного змістовного знання про себе. *Самостворення (Я-ставлення)* – результат діяльності самосвідомості і водночас одна з фундаментальних її властивостей. За відповідних життєвих умов в особистості може виробитися таке емоційне ставлення до себе, у суті якого велику роль відіграє самоповага. *Саморегуляція (Я-вчинок)* – саморегулювання особистістю складних психічних актів діяльності та поведінки; самоконтроль за своєю діяльністю, самооцінка своїх вчинків. *Самотворення (Я-духовне)* людини самої себе як універсуму – її внутрішнє налаштування на духовне досягнення сенсу власного життя й у такий спосіб особиста причетність до мудрого, святого, вічного у просторі, духовного прийняття Всесвіту. Отож, підсумувала доповідачка, особистість збагачується через власне минуле і майбутнє, розгортаючи і проживаючи свій життєвий та творчий шлях у сьогоденні.

Із заключним словом до присутніх звернувся фундатор наукової школи професор **Анатолій Васильович Фурман**, котрий відзначив високий соціокультурний потенціал та неабияку інтелектуально напружену атмосферу триденної роботи методологічної сесії, що вказує на значний фаховий рівень когорті науковців-однотумців. Він звернув увагу на доречне використання майже всіма доповідачами одинарних і бінарних мислєсхем, методологічних і теоретичних моделей, категорійних матриць. Адже професійна наукова діяльність – це не лише десятки прочитаних і переосмислених книг, публічні доповіді і проблемні дискусії, експериментальні процедури і майже постійно недосконалі авторські тексти. Це й особливий спосіб самовідданого, внутрішньо напруженого і драматичного, життя, за якого всі мрії, помисли, переживання й таланти підпорядковані головному – відкриттю нових горизонтів наскрізь утаємниченої і в абсолюті недосяжної істини – про світ, людину, мислення, вчинки, вічність.